

## ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

## ՍԿԶՐՆԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ.

Ա.

Ամէն բան Ազամէն սկսիլը այնպիսի սովորական սձ մը դարձեր է շատ տեղ ու շատ բանի մէջ՝ որ մարդ բանի մը վրայ խօսիլ կամ գրել ուղած ատենը կզգուշանայ այնչափ հեռունքէն առնելէն: Սակայն մարդկային քաղաքական ընկերութեան վրայ խօսիլ ուղղովը չկրնար իւր խօսքը Ազամէն չըսկսիլ. ուստի եւ մեր պէտք է նախ այս քննմբ թէ Ազամայ որդւոյ եւ թողանցը մէջ ինչ կերպով սկսաւ ընկերութիւնը եւ ինչպէս առաջ գնաց:

Յայտնի բան է որ այն ժամանակի ընկերութեան առաջին եւ գլխաւոր օրէնքը այս էր թէ «Ինչ աղէկութիւն կամ վնաս որ դու ինձ ընես, ես ալ պէտք է քեզ ընեմ», նոյնպէս եւ ես ուրիշներու ըրածիս փոխարէնը պէտք է ընդունիմ: Այն ատեններէն Հասկըցան մարդիկ որ կարօտ են իրարու. Հասկըցան իրենց տկարութիւնը, եւ տեսնելով որ երբ մարդս իւր նեղութիւնը ուրիշին կհաղորդէ՝ կթեթեանայ, աւելի մօտեցան իրարու, եւ սկսան սիրով ու խորագութեամբ բնակիլ շատը մէկտեղ: Առաջները իհարկէ որսորդութեամբ ու ձկնորսութեամբ կապրէին ոմանք, ուստի եւ վրանաբնակ էին. բայց շաան ալ հովուութիւն ու երկրագործութիւն ընելով՝ հաստատուն բնակութիւններ ունէին:

Ամէն մարդու անձնական շահը հարկաւ կտախպէր որ իրարու հետ դաշնակցութիւն ընեն՝ օրէնքով մը կապուելով. վասն զի ոչխար ո՞վ կպահէր եթէ ուրիշները ձեռքէն առնուին, կամ ցանք ո՞վ կընէր եթէ յոյս չունենար ինքը հնձելու:

Առջի բերան՝ ինքզինքը ուրիշներուն գէմ պաշտպանելու համար մարդս հարկաւ իւր դժբ մեայն ունէր. բայց շուտով սկսան մարդիկ միարանիլ հասարակաց բարւոյն վնաս տուողին գէմ: Այս միարանութիւնը հաստատուելուն պէս ամէն մարդ իւր աղատութեան մէկ մասէն ետ կկենար՝ որ հասարակաց օգտին վնաս չըրէր. ուրիշները չէր նեղեր որ ինքն եւս նեղութիւն չըպէ. կհասկընար թէ պէտք չէ ընէ ուրիշի այն բանը՝ ինչ որ կու-

ղէ որ՝ ուրիշները չընեն, եւ միայն այն բանը պահանջէ ուրիշներէն՝ ինչ որ ինքը սիրով կուտայ անոնց. մէկ խօսքով, սրչափ ալ ծանրը բան լինի ուրիշի գլուխ ծռելը՝ յանձն կառնու հպատակիլ հասարակաց ընտրած իշխանութեանը, եւ իւր անձնիշխանութեան մէկ մասը սիրով կկորսնցընէ, որպէս զի միւս մասը աւելի լաւ պաշտպանէ:

Մարդկանց ունեցած կապէն հարկաւ դանազան օրէնքներ կձեւանային: Ամէն հայր պարտական լինելով իւր զաւակները ճանչնալ, եւ նոցա կրթութեանը վրայ աւելի հոգ ունենալ, հարկ եղաւ որ անյուծանելի ամուսնորեան օրէնքը հաստատուի, նմանապէս կտակով որդւոյ որդի ժառանգորդիս ձգելը որոշուի: Հայր մը որ իւր վաստակած հարկատուութիւնը որդւոյն կթողուր, հարկաւ անով որդին ուրիշներէն ալ աւելի կհարստանար. ասով հարստութիւնն ու աղքատութիւնը սկսան մարդկանց մէջ: Այս անհաւասարութիւնը մարդկային ընկերութեան գլխաւոր հիմանցը մէկն է, եւ առանց ասոր ոչ ոք չէր ուզեր ուրիշներու համար աշխատիլ. ոչ արուեստ կմնար եւ ոչ գիտութիւն. ամէն մարդ իւր աշխատութեան պտուղը կվայելէր. հարկ կըլլնէր որ ամէն մարդ ինքը իրեն համար տուն շինէ, իւր հագուստը ինքը կարէ, իւր կերակուրը ինքը ճարէ. որով քիչ ժամանակէն մարդիկ վայրենի կդառնային:

Սուս փիլիսոփաներ եղած են եւ կան՝ որ կրթեն թէ արդեօք այն վայրենի վիճակը աւելի լաւ չէր քան թէ այժմու անհաւասարութիւնը՝ որ կայ հարուստներուն ու աղքատներուն մէջ: Այս ըսողները չեն մտածեր որ եթէ այն անհաւասարութիւնը մարդկանց մէջէն վերցուի, մարդկային ընկերութիւն ալ չմնար:

Եթէ որ եւ իցէ բանի վրայ վէճ մը բացուէր, հարկ կլլնէր որ անկողմնասէր՝ անաչառ ու խելացի մարդիկ մէջ մտնէին ու դատաւարներ կարէին, յանցաւորին ալ պէտք եղած պատիժը տալ կարենային: Այս կերպով հաստատուեցաւ քաղաքական դատարանը իշ-

խանութիւնը :

Դժուար խնդիրները եւ դատաւորները կտրելու համար պէտք էր կարգով կանոնով գործ տեսնել, այնպէս որ դատաւորները աւտեն ունենան լաւ քննութիւն ընելու, եւ յանցաւորները իրենք զիրենք պաշտպանելու. ասով սկսաւ դասասանական գործոց կարգը, որ երբ չափէն աւելի երկարատեւ լինի՝ հարկաւ վնասակար եւ արգարութեան դէմ հետեւանքներ կունենայ :

Ճած հոգւոյ տէր մարդիկ բարեկարգութեան եւ առաքինութեան յարգը չեն ծանցնար. հարկ եղաւ զանոնք ամչցընել ու աչքերը վախցընել. այս կերպով սկսան պսիժները՝ որ յանցանքներուն աստիճանին համեմատ ծանր կամ թեթեւ կլինէին :

Մարդկանց բնական է սաստաւս պաշտօնիւնը, կամ թէ մէկ Աստուած պաշտելը. բաց յայնմանէ աստուածապաշտութեամբ է որ մարդիկ շատ չարագործութիւններէ ետ կկենան. ուստի հասարակաց աղօթքի եւ զոհերու կարգ իդրուեցաւ, աստուածապաշտութեան պաշտօնեաները եւ եկեղեցական վիճակը որոշուեցաւ :

Քանի որ մարդկանց խելքը բացուեցաւ ու բնութիւնը կակղցաւ, սկսան աւելի շիտակ գաղափարներ ունենալ Աստուծոյ կամ Աստուածութեան վրայ : Տգէտ ու կոպիտ ժողովուրդները կարծեցին թէ Աստուած ալ մարդկային տկարութիւններու տակ ընկած է. ասով սուտումուտ առասպելները շատցան կռապաշտ ազգաց մէջ. քանի մը շահատէր մարդիկ ալ այնպիսի ժողովրդեան մէջ կրօնամուլութիւնը սաստկացուցին՝ որպէս զի աւելի տիրապետեն անոնց վրայ :

Չանաղան կարծեաց մէկմէկու հետ զարնուելէն ճշմարտութեան կայծեր թռան, եւ այսպէս առաջին կարգի գիտնականները սկսան ծաղկիլ. Այս գիտութիւններուն հորիզոնը քանի գնաց ընդարձակեցաւ, բայց անոր հետ միանգամայն շատցան կարծիքները, տարակոյսները, մոլորութիւնները, շփոթութիւնը եւ ագիտութիւնը :

Ժողովուրդ մը որ հանգիստ էր, կամ թագաւոր մը որ զօրաւոր էր, կուղէին նոյնպէս

հանգիստ ու զօրաւոր մնալ. ուստի երբ դրացիները անոնց հանգստութեանը կամ ուժին կուղէին դպչիլ, հարկ էր իրենք զիրենք պաշտպանել. եւ որովհետեւ վախկոտ ու թոյլ մարդիկ չեն կրնար մինչեւ վերջը դէմ դնել թշնամեաց, պէտք եղաւ զինուորական կարգերը հաստատել. եւ քանի որ պատերազմները երկարեցան, զինուորութիւնն ալ հաստատուն վիճակ մը գարձաւ :

Ազգ մը կամ տէրութիւն մը կառավարելու համար ծախք հարկաւոր էր. ուստի սկսաւ տարբեր առնելու սովորութիւնը : Իհարկէ այս տուրքը պէտք եղածէն աւելի պիտի չլինէր. բայց մարդկանց շահատիրութիւնը հարկաւ չափէն աւելի տուրքերու տակ պիտի ձգէր ժողովուրդը, որով եւ պաշտօնատէր մարդկանց ռոնիկներ սահմանուեցան՝ որ տեղ տեղ չափէն աւելի շատ են, տեղ տեղ ալ չափազանց սակաւ, ուստի եւ կաշառք առնելու պատճառ կամ պատճառանք :

Նոր ծաղկիլ սկսած բնկերութեան մէջ ամենուն ախորժակը եւ յարմարութիւնը մէկ չէր. որը ուժի գործերու աւելի յարմար էր, որը ճարտարութեան. ասով սկսան ձեռագործներն ու արուեստները : Քանի որ մարդկանց մէջ այս կամ այն բանին կարօտութիւնը շատցաւ, մարդիկ ալ սկսան աւելի խելք բանեցընել ու նոր նոր գիւտեր գտնել. ամէն մարդ իրմէ առաջ եղած գիւտերը աւելի կատարելագործեց. ժամանակով, իրարու նայելով եւ փորձով՝ կամաց կամաց՝ մարդիկ որ կաշիէ հագուստ կսիրէին հագնիլ, մինչեւ կերպասներ ու գիպակներ հագնելու չափ եղան. դարբնութիւնը մինչեւ ժամագործութեան հասաւ, խրճիթ շինելը մինչեւ պալատներ կանգնելու, եւ պարզ գծագրութիւնը մինչեւ հիանալի պատկերներ նկարելու :

Որովհետեւ միայն մէկ մարդ մը կարող չէր ամէն բան ունենալ, պէտք եղաւ փոխանակութիւն ընել : Մէկը կերակուր կուտար որ տեղը գործիք առնու, միւսը հագուստ կուտար որ տուն շինելու նիւթեր առնու : Այս կերպով ամէն մարդ իրմէն աւելցածը ուրիշի անցընելով, եւ չունեցածը ուրիշէն առնելով՝ հարստութիւնը կաւելցընէր, որով եւ առուստը ծաղկեցաւ :